

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԻՖԸ «ԵՐԿԻՐ ՆՈՒՐԻ» ՎԵՊՈՒՄ

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ*

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ

Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպի քաղաքական շերտը գրականագիտության մեջ հիմնականում քննության է առնվել վեպի կերպարների նախատիպերի, վավերագրական փաստաթղթերի հետ առնչության համատեքստում: Ուսումնասիրությունների առանցքը եղել է ժամանակի կուսակցությունների, ռուսական հեղափոխության, Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ հեղինակի վերաբերմունքը: Այս ուսումնասիրությամբ փորձ է արվում քննելու Չարենցի վեպի գեղարվեստական տարածության մեջ քաղաքական միֆի ստեղծումը: «Քաղաքական միֆ» հասկացությունը որպես այդպիսին գիտական սահմանման և հետազոտման առարկա է դարձել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, սակայն Չարենցի այս վեպում քաղաքական միֆի ստեղծումը «կանխում է» հետագա տեսաբանների գիտական դիտարկումները այդ երևույթի մասին: Հոդվածում միջգիտակարգային վերլուծությամբ երևան են հանվում քաղաքական միֆի տեսական ընկալումների և «Երկիր Նաիրի» վեպում դրա գեղարվեստական կերպավորման առնչությունները:

Հոդվածում քաղաքական միֆը ուսումնասիրության առարկա է դառնում որպես վեպում զանգվածների վրա ազդեցության գործիքի կերպավորում: Քննվում են գեղարվեստական միջոցները, որոնցով ստեղծվում է այդ միֆը: Անդրադարձ է արվում լեզվին՝ որպես քաղաքական միֆի կազմավորման և ազդեցության միջոցի: Ուսումնասիրվող խնդրի տեսանկյունից ընդգծվում է վեպի արդիականությունը՝ պայմանավորված արդի սոցիումում քաղաքական միֆի, խոսույթի նշանակությամբ:

Բանալի բառեր – «Երկիր Նաիրի», քաղաքական միֆ, մշակութային համատեքստ, ամբողջի հոգեբանություն, ծիսականացում, քաղաքական խոսույթ, լեզվական մանիպուլյացիա

* Քրիստինե Հովհաննիսյան – ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող

Кристина Ованнисян – Младший научный сотрудник института литературы НАН

Christine Hovhannisyan – Junior Researcher at the Institute of Literature of the NAS of the RA

Էլ. փոստ – kristyhov@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9076-1987>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Մտացվել է՝ 29.08.2024

Գրախոսվել է՝ 28.10.2024

Հաստատվել է՝ 06.11.2024

© The Author(s) 2024

Ներածություն

Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի վեպը» հայ գրականության «ամենաքաղաքականացված» գործերից է ոչ միայն բուն վեպի քաղաքական բովանդակության հագեցածությամբ, այլև դրա տարրնթերցումներով, ընդհուպ մինչև մեր օրերում այդ վեպի քաղաքական շահարկման փորձերը:

Վեպի քաղաքական դեմքերի և դեպքերի նախատիպերը չարենցագիտության մեջ հիմք են դարձել հետազոտական և մեկնաբանական հսկայական նյութի ստեղծման: Վեպի բաց ակնարկները հնարավորություն են տալիս վեպի տարածական շատ բաղադրիչներ և կերպարներ նույնականացնել տվյալ ժամանակաշրջանի իրականությանը: Խորհրդային չարենցագիտությունը ավելի շատ կենտրոնացել է Դաշնակցությանն ուղղված սլաքներին, հետխորհրդային շրջանում ուշադրության արժանացան նաև բոլշևիկներին վերաբերող փաստական տվյալները, և պարզվեց, որ Չարենցի թիրախը միայն Դաշնակցությունը չի եղել¹: Շատ կարևորելով վեպի նախատիպերի, ժամանակի իրադարձությունների, մամուլի արձագանքները երկի գեղարվեստական տարածքում հետազոտելը և այդ տեսանկյունից վեպը քննելը՝ այնուամենայնիվ կարծում ենք, որ վեպի նախատիպային քննության վրա կենտրոնանալը որոշ առումներով ստվերում է թողել Չարենցի այս խորը փիլիսոփայական վեպի վերժամանակյա շերտը:

Չարենցը վեպի առաջաբանում իր խնդիրը ձևակերպում է «ո՞վ ենք մենք, ո՞ւր ենք գնում, ի՞նչ պիտի լինենք վաղը»² հարցադրումով: Շատ կարևոր է վեպում նկատել, որսալ և՛ ժամանակով պարտադրված քողածածկումը, և՛ այն վերժամանակյա գեղարվեստական ընդհանրացումները, որ Չարենցի այս վեպը դարձրին մարգարեական: Վկա՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը և մեր օրերը:

Մեր լինելության և հետագա ճանապարհի հարցը չէր կարող Չարենցի համար սահմանափակվել իր ժամանակի կուսակցությունների գործունեության վիպականացմամբ: Ըստ ժամանակակիցների վկայությունների՝ Չարենցը այս վեպը գրելիս «ուսումնասիրում էր ժամանակի մամուլն ու քաղաքական գրականությունը»³: Ինչպես ուսումնասիրողներից մեկն է իրավամբ նկատում, Չարենցի գրադարանի պահպանված հատվածի փիլիսոփայական ծավալուն գրականությունը վկայում է, թե մշակութաբանական իմացության ինչ հիմքով է գրվել նաև այս վեպը⁴: Չարենցը իր հայրենիքի համար ճակատագրական

¹ Տե՛ս **Ա. Զաքարյան**, Եղիշե Չարենց: Կյանքը, գործը, ժամանակը, գիրք 1, Եր., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 1997, էջ 331-336:

² **Ե. Չարենց**, Երկիր Նաիրի, Եր., «Վերնատուն» հրատ., 2022, էջ 25: Չարենցի վեպից հղումները այսուհետ կարվեն այս գրքից՝ շարադրանքում նշելով հեղինակի անունը և էջը: Նախընտրել ենք վեպի այս հրատարակությունը՝ որպես խորհրդային շրջանի խմբագրումներից գերծ տարբերակ:

³ **Մ. Աղաբաբյան**, Եղիշե Չարենց, գիրք առաջին, Եր., Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1973, էջ 389:

⁴ Տե՛ս **Ա. Ալեքսանյան**, Ե. Չարենցը և եվրոպական գրական ավանդույթը, Եր., Անտարես, 2021, էջ 243:

դեպքերը, ազգային-պատմական ընթացքի օրինաչափությունները ըմբռնելու և մեր ապագայի համար ճանապարհ ուրվագծելու համար ահռելի հետազոտական աշխատանք է կատարել: Եվ դրա արդյունքում «Երկիր Նաիրի» վեպը խիտ փիլիսոփայական, հոգեբանական համատեքստ ունի:

Օրինաչափ է, որ վերջին շրջանում վեպը առավել շատ է ուսումնասիրության առարկա դառնում հենց մշակութաբանական համատեքստում դիտարկելու մեթոդաբանությամբ: Հիշարժան են Ա. Ոսկանյանի, Ա. Ալեքսանյանի վերլուծությունները⁵:

Մեր առաջադրած խնդրի տեսանկյունից այս փորձը ևս միտված է միջգիտակարգային տեսանկյունից քննելու Չարենցի այս վեպում քաղաքական միֆաստեղծումը և դրա գործառույթի գեղարվեստականացումը:

Վեպում քաղաքական միֆի ստեղծման գործառույթը և դրա ուղերձները ավելի շատ հաղթահարում են պատմության որևէ կոնկրետ ժամանակահատվածում տեղայնացման սահմանները: Մեր օրերում քաղաքական միֆի, խոսույթի դերը առանցքային է, և պատահական չէ, որ դրանց քննությունը հումանիտար գիտությունների ուշադրությանը հիմա ավելի ու ավելի է արժանանում: Չարենցի վեպը այս տեսանկյունից ուսումնասիրելու մեր փորձը միտված է և՛ վեպի մշակութաբանական համատեքստը, արդիականությունը ընդգծելուն, և՛ մեր ազգային-պատմական ընթացքի համար Չարենցի ուղերձները ընթերցելուն:

Քաղաքական միֆը և գրականությունը

«Քաղաքական միֆ» հասկացության գիտական ծագման ժամանակը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմն է: Ուսումնասիրողները երևույթի մասին առաջին գիտական աշխատությունը համարում են Քասիրերի «Պետության միֆը» գիրքը⁶, իսկ իրականության մեջ հիմքը՝ ֆաշիզմի գաղափարախոսությունը, որի զոհն էր նաև հեղինակը: Վերջինս այդ գրքով ազդարարեց «նոր՝ միֆական իշխանության» ի հայտ գալը, երբ «մարդու գործնական և հասարակական կյանքում ռացիոնալ մտքի պարտությունը թվում է անդառնալի», և հեղինակը քաղաքական միֆերը համարում է դրան փոխարինող «հուսահատ միջոցներ»⁷: Դիտարժան են Շպենգլերի «Եվրոպայի մայրամուտը» գրքի մասին նրա նկատառումները, թե ինչպես են փիլիսոփայական կոնցեպտները նպաստում ֆատալիզմին, նոր մարզարենների առաջացմանը⁸: Թեև այդ գրքում ընդհանուր միֆի հասկացությունից այդքան էլ սահմանազատված չէ բուն քաղա-

⁵ Տե՛ս Ա. Ոսկանյան, Չարենցի ժամանակը, Եր., Փրինթինգտոն, 2017, Ա. Ալեքսանյան, նշվ. աշխ., էջ 243:

⁶ Տե՛ս Cassirer E., The Myth of the State, New Haven: Yale University Press, 1946:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 3-4:

⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 289:

քական միֆի հասկացությունը, բայց ուշագրավ դիտարկումներ կան քաղաքական նպատակներով միֆի գործածման, քաղաքական միֆի լեզվի մասին:

Հենրի Թյուդորը 1970-ականներին «Քաղաքական միֆը» գրքում սահմանեց հասկացության անվանումը և ավելի հստակ սահմագատեց այն («միֆը վերափոխվում է քաղաքականի իր հիմնական բովանդակությամբ»⁹): Ինչպես դիպուկ նկատվել է, «20-րդ դարում միֆը արդեն արխաիկ պատում, այլաբանություն, բնության երևույթների մասին սինկրետիկ պատկերացում, աստվածությունների մասին պատմություն չէ, այլ մանիպուլյացիայի հզոր միջոց հասարակության և քաղաքականության մեջ»¹⁰: Քաղաքական միֆի մասին արդեն կան հիմնարար աշխատություններ, երևույթը բավականաչափ ուսումնասիրվել է փիլիսոփայական, քաղաքագիտական, հոգեբանական, լեզվաբանական տեսանկյունից և այսօր էլ շարունակում է մնալ գիտական հանրության ուշադրության կենտրոնում՝ պատմաքաղաքական առումով գերհագեցած մեր իրականության մեջ:

Մեր առաջադրած խնդրով պայմանավորված՝ կառանձնացնենք քաղաքական միֆի հատկապես այն առանձնահատկությունները, որ կարևոր են ոչ միայն հասկացության բնորոշման, այլև քաղաքական միֆի և գեղարվեստական մտածողության, գրականության հետ առնչության առումով: Հատկանշական է, որ հետազոտողները անդրադարձել են այն հանգամանքին, որ գրական որոշ ժանրեր քաղաքական խոսույթի տեսակներ են¹¹: Եվ հակառակը, «քաղաքական միֆերը կարող են արտացոլվել գեղարվեստական գրականության մեջ»¹²:

Գրեթե բոլոր հետազոտողները շեշտում են քաղաքական միֆի նարատիվային բնույթը: Քաղաքական միֆի նարատիվին բնորոշ են ժամանակային տարբեր հատույթների միջև կապ ստեղծելու հատկանիշը և գաղափարական ուղղորդվածությունը. «Քաղաքական միֆը գաղափարախոսության վրա հիմնված նարատիվ է, որի նպատակը անցյալի, ներկայի և կանխատեսվող քաղաքական իրադարձությունների մասին ճիշտ պատկերացում տալն է, որը իրական է ընդունվում որևէ սոցիալական խմբի կողմից»¹³:

Քաղաքական միֆի էական հատկանիշներ են դրամատիզմը («դրամատիկ արտահայտված դեպքերի նարատիվ»¹⁴), զգացմունքային հագեցվածությունը¹⁵ և պատկերավորությունը, «գիտելիքը և քաղաքական փաստերի ընկալումը

⁹ Tudor H., Political Myth, London, Macmillan, 1972, p. 5.

¹⁰ Сребрянская Н. А., Политические мифы в сказке Дж. Оруэла «Animal Farm» и их временная отнесенность. Вестник ВолГУ. Серия 2, Языкознание. 2017. Т. 16. № 1, с. 120.

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 121:

¹² Flood C., Political Myth, A Theoretical Introduction, London and New York, Routledge, 2013, p. 42.

¹³ Նույն տեղում, էջ 44:

¹⁴ Tudor H. նշվ. աշխ., էջ 5:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 26, 70:

փոխարինվում է պատկերներով, խորհրդանիշերով, հորինվածքով, լեզենդներով...»¹⁶: Քաղաքական միջոց հաղորդակցում է, որը ունի ստեղծող և ընկալող¹⁷: Քաղաքական միջոցատեղծման համար հատուկ նշանակություն ունեն դրա ազդեցության թիրախ լսարանը և դրա վրա ներգործելու ձևերը՝ «միջերը զանգվածային գիտակցության վրա ազդեցության արդյունավետ միջոցներ են»¹⁸: Սրանով են պայմանավորված քաղաքական խոսույթում և՛ միջի ստեղծումը, և՛ լեզվական հատուկ միջոցների կիրառությունը:

Տեսաբանների նշած մի հանգամանք ևս շատ կարևոր է երևույթի ստեղծման և ընկալման համար. քաղաքական միջոց գործնական նպատակով ստեղծված միջ է: Այն ունի կոնկրետ գործողության մղելու, քաղաքական հստակ արդյունքի հասնելու նպատակ¹⁹:

Ժամանակային առումով քաղաքական միջի տեսությունները ստեղծվել են Չարենցի վեպը գրվելուց հետո: Արդյո՞ք Չարենցի գեղարվեստական մարգարեացումն է միայն կամ ժամանակի մամուլի վավերագրումը²⁰, որ վեպում քաղաքական միջատեղծման հիմք են դառնում:

«Երկիր Նաիրի» վեպում առավել քան շեշտվում են մարդկանց վրա խոսքի ազդեցության եղանակը, այդ նպատակով միջոցների ընտրությունը: Վեպում պատմողը քանիցս խոսում է դրա մասին ընթերցողի հետ, և ապա վեպի նարատիվը կառուցված է՝ այդ ազդեցության եղանակները պատկերելով: Հեղինակը չի թաքցնում, որ երկի առանցքային խնդիրներից մեկը խոսքի միջոցով մարդկանց վրա ներգործելու ընթացքը պատկերելն է: Վեպում հիշատակվում է «Ամբոխների տրամաբանությունը» վերնագրով մի գիրք, որը որպես արգելված գիրք է ներկայացվում, և որը որոշակի հաստատության հետ առնչություն ունեցող մարդիկ թաքուն փոխանցում են միմյանց (Չարենց, 47): Երկրորդ անգամ այս գիրքը բառախաղով անվանվում է «Ամբոխների տրամադրությունը» և համարվում «հեղափոխության ավետարան» (Չարենց, 119):

Չարենցը ուղղակիորեն ակնարկում է դաշնակցական գործիչ Ք. Միքայելյանի «Ամբոխային տրամաբանություն» գիրքը, որը լույս է տեսել 1902 թ. Ժնևում²¹: Այս գիրքը Հայկական հարցի և Դաշնակցության քաղաքականության մասին է: Ամբոխի մտածողությունը և վարքագիծը այս գրքի առանցքը չեն: Իսկ ահա Չարենցի վեպում հետողականորեն ներկայացվում են մարդկային զանգվածների վրա ազդեցության եղանակները, ամբոխի վարքագիծը: Այդ

¹⁶ **Кравченко И. И.**, Миф политический. Новая философская энциклопедия, т. 4, М., Мысль, 2001.

¹⁷ Տե՛ս **Flood C.**, նշվ. աշխ., էջ 43:

¹⁸ **Kenzhekanova K., Dalelbekkyzy A.**, Myth in Political Discourse as a Form of Linguistic Consciousness, World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Cognitive and Language Sciences Vol:8, No:10, 2014, p. 3047.

¹⁹ Տե՛ս **Tudor H.**, նշվ. աշխ., էջ 124, **Flood C.**, նշվ. աշխ., էջ 53:

²⁰ Տե՛ս **Ե. Չարենց**, Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հ. 5, Եր., Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1966, էջ 91, 135:

²¹ Տե՛ս **Ք. Միքայելյան**, Ամբոխային տրամաբանություն, Ժնև, 1902, 70 էջ:

հանգամանքը վկայում է, որ Չարենցի համար առանձնակի ուսումնասիրության առարկա է դարձել ամբոխի գործոնը պատմական շրջադարձերի ժամանակ: «Երկիր Նաիրի» վեպը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ Չարենցը ուսումնասիրել է Գյուստավ Լը Բոնի՝ 1896 թ. ռուսերեն թարգմանությամբ լույս տեսած «Ժողովուրդների և ամբոխների հոգեբանությունը» գիրքը²²: Մենք գիտենք, թե ինչպես էր Չարենցը կլանում ժամանակի մշակութային մտքի ամեն նվաճում: Լը Բոնի այդ գիրքը 1911 թ. նաև արևմտահայերեն թարգմանությամբ լույս էր տեսել Տրապիզոնում²³: Այդ հրատարակության մասին ծանուցվել էր «Ազատամարտ» օրաթերթում²⁴: Հայտնի է, որ Չարենցը վեպը գրելու համար ուսումնասիրել է ժամանակի քաղաքական մամուլը:

«Երկիր Նաիրի» վեպում երկու անգամ ամբոխային մտածողության մասին գրքի հիշատակումը ոչ միայն պարզ ակնարկ է, այլև ամբոխի գործոնը ընդգծելու միջոց: Վերջինիս հետ ուղղակի կապ ունի նաև վեպում քաղաքական միֆի ստեղծումը և կիրառությունը:

Առարկաների և կերպարների միֆականացում

«Երկիր Նաիրի» վեպը սկսվում է Կարսի վիպական տարածությունը ստեղծելով, որտեղ հին հրաշալիքների՝ բերդի, եկեղեցու, կամրջի կողքին հառնում է նոր «հրաշքը»՝ հինգհարկանի խորհրդավոր շենքը: Այս շենքը վեպի գեղարվեստական տարածության մեջ ներկայացվում է միֆական նարատիվացմամբ: Շենքից տրվում են հրահանգներ, հրամաններ, լուրեր, որոնք տարածվում են ամենուր, շենքում կատարվում են «մութ, խորհրդավոր», մինչև վերջ չպարզված դեպքեր, որոնք պատմվելով փոխանցվում են: Եվ վերջապես, նարատիվացման կարևոր բաղադրիչ է դառնում այս շենքի ազդեցությունը անցորդների և բնակիչների վրա՝ «հատուկ մի ակնածանք են զգում բոլոր քաղաքացիները...», «խորհրդավոր հարգանք...» (Չարենց, 42, 43):

Վեպի առանցքում համաշխարհային պատմության երկու հանգուցային դեպքեր են՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմը և 1917 թ. հեղափոխությունը (գիտենք, որ վեպի երկրորդ մասի վերնագիրը նախապես մտածվել է «Պատերազմ», իսկ երրորդ մասինը՝ «Հեղափոխությունը Երկիր Նաիրիում»²⁵): Եվ ահա պատմական այս դեպքերի ֆոնին վեպում ստեղծվում է հինգհարկանի շենքի միֆական նարատիվը: Պատկերավոր փոխաբերությամբ այն նույնացվում է սարդի հետ, որը աշխարհով մեկ «պարզում է իր ճանկերը» (Չարենց, 116), «թելիկատատանման նրբագույն արվեստով» (Չարենց, 119) դեկավարում է իրադարձությունների ընթացքը: Այն «կառուցված է վախի, բռնութ-

²² Տե՛ս Լեբոն Գ., Психология народов и масс, СПб, 1896, 329 с.

²³ Տե՛ս Գիւստավ Լը Բոն, Ամբոխի հոգեբանությունը, թարգմ.՝ Էթմէքճեան, Տրապիզոն, 1911, 211 էջ:

²⁴ Տե՛ս «Ազատամարտ» օրաթերթ, 1911, թիւ 555:

²⁵ Տե՛ս Ս. Աղաբաբյան, նշվ. աշխ., էջ 389:

յան, արյան ու թյուրիմացության վրա» (Չարենց 45), դրանից «ամեն ուղղությամբ տարածվում են վճիռներ և ճակատագրեր» (Չարենց, 44): Շենքը միֆականացվում է նաև չափազանցության միջոցով՝ անվանվելով «ամենակարող կենտրոն» (Չարենց, 48): Եթե սահմանափակվենք ուղղակի ակնարկներով, սա Դաշնակցություն կուսակցության կենտրոնն է: Մակայն վեպի ընդհանուր համատեքստում այս շենքը հետո ծառայում է նաև «հեղափոխական» բոլշևիկներին (Վառոդյանի և Մարուքեի ելուժուտը շենք, շենքի «մութ տեղի» գործառույթի հարմարեցումը հեղափոխությանը) (Չարենց, 126) և **պատմական բոլոր շրջադարձերի ժամանակ է գեներացնում քաղաքական միֆեր, որոնցով կառավարում է ամբոխին, իրադարձությունների հետագա ընթացքը:**

Խորհրդային իշխանության օրոք՝ քսանականների սկզբին գրված վեպում այս շենքը հեզնվում է որպես «գիտական սոցիալիզմի անհողորդող հիմունքների վրա կառուցված» հաստատություն (Չարենց, 45), շեշտվում է, որ սա «նաիրյան չէ» (Չարենց, 42): Ոչ նաիրյան, օտար այս շենքի միջոցով են ներմուծվում, տարածվում քաղաքական այն միֆերը, որոնցով կառավարվում է համաշխարհային պատմության ընթացքը: Աշխարհով մեկ տարածված ցանցը հենց այդ կառավարման համակարգի մոդելի փոխաբերությունն է՝ գաղափարախոսություններով, միֆերով, վախով, բռնությամբ, արյունով ....

Այս շենքում ստեղծվող, դրա միջոցով տարածվող քաղաքական միֆերը ևս պետք է դիտարկել որպես քաղաքական միֆերի ընդհանուր մոդել այդ երևույթի փիլիսոփայության համատեքստում: Դրանով են շեշտվում Չարենցի հանձարի գեղարվեստական ուժը, Չարենցի պատմական մարգարեության խորհուրդը:

Վեպում որպես «քարե ակնածանք» ներկայացվող շենքին առնչվող մարդիկ ևս միֆականացվում են: Մասնավորապես՝ Մագութի Համոն «մեծ դիրք և հոչակ» է վայելում հատկապես իր քաղաքական գործունեության համար, և որ ամենագլխավորն է՝ Մագութի Համոն «Ընկերության» ազդեցիկ անդամ է: Քաղաքական միֆի կարևոր բաղադրիչներից է հեղինակությունների գոյությունը²⁶, ինչը վեպում «ժանրի կանոններով» ստեղծվում է և՛ պատմողի խոսքի միջոցով, և՛ քաղաքական ճառերի, հայտարարությունների միջոցով: Մագութի Համոն քաղաքական աստառով է դառնում «Համագասպ Աստվածատրյան» (- Չարենց, 133) և իր քաղաքական ճառերով է հեղինակություն դառնում լսարանի համար: Հատկանշական է նաև «քաղաքական իրավիճակի» փոփոխության արդյունքում Վառոդյանի՝ հեղինակություն դառնալը. «Հետո ընկեր Վառոդյանը դարձավ նշանավոր գործիչ, պատկառելի անձնավորություն...» (Չարենց, 121): Նոր ժամանակի հեղինակությունները կամ «հերոսները» արդեն քաղաքական գործիչներն են՝ այս կամ այն քաղաքական շրջադարձից հետո օժված:

²⁶ Տե՛ս **Flood C.**, նշվ. աշխ., էջ 90-94:

Երկիր Նաիրին որպես քաղաքական միջ

Այն, որ վեպում Երկիր Նաիրին մի քանի նշանակություն և կերպավորում ունի, վկայում է ոչ միայն վեպի հայտնի հոեոտորական հարցը՝ ի՞նչ է «Երկիր Նաիրին», որի մի քանի պատասխանները առկաիված են մնում, այլև պատմողի հետևյալ կարևոր հուշումը. «Պայմանավորվենք միայն, որ դա մի շարք այլ բաներ նշանակելուց բացի երկրի անուն է...» (Չարենց, 181): Այդ մի շարք այլ «նշանակություններից» մեկը վեպում Երկիր Նաիրիի՝ որպես քաղաքական միջի կերպավորումն է:

Մեր գրականագիտությունը այս կամ այն կերպ անդրադարձել է վեպում Երկիր Նաիրիի մի քանի ընկալում կամ կերպավորում ունենալուն: Ա. Եղիազարյանը, հակադրվելով Ս. Աղաբաբյանի այն տեսակետին, թե «վեպում հակադրվում են Երկիր Նաիրիի մագութի համոյական և ժողովրդական ըմբռնումները», կարծում է, որ «Չարենցի վեպում չկա Երկիր Նաիրիի երկու ըմբռնում, կա մեկ ըմբռնման ներքին հակասականություն»²⁷: Վերջինս քաղաքական գործիչներից առանձնացնում է նրանց «քարոզած գաղափարախոսությունը» (Եղիազարյան, 62): Ըստ էության, երկու գրականագետներն էլ անուղղակիորեն ընկալում են մի ուրիշ՝ «մագութի համոյական» Երկիր Նաիրիի կամ «քարոզվող գաղափարախոսության» անձերից առանձին գոյությունը:

Վեպում քաղաքական միջի գոյության առումով ավելի առարկայական է Աշ. Ոսկանյանի ընկալումը, որը այլ հարցադրումների համատեքստում ընդունում է վեպում «Երկիր Նաիրիի քաղաքական կոնցեպտի»²⁸ գոյությունը: Եվ հատկանշական է Հ. Կարապետյանի ընկալումը. «Նաիրիի մասին քաղաքական մյուծոս, որպես գենը և միջոց մարդկանց մտքերի հետ խաղալու»²⁹: Նշված հեղինակներից ամեն մեկը իր ժամանակի, իր առաջադրած խնդրի շրջանակում է անդրադառնում վեպում Երկիր Նաիրիի «քաղաքական» հանդերձանքին:

Ինչպես արդեն նշել ենք, տեսաբանները քաղաքական միջին բնորոշ են համարում նարատիվացումը, և այս վեպում Երկիր Նաիրին հենց այդ եղանակով էլ կերպավորվում է որպես քաղաքական միջ: Որպես քաղաքական միջի նարատիվ՝ վեպում այն ստեղծվում է մատուցվող քաղաքական ճառերի տեքստում: Կա ժամանակային երեք հատույթներում՝ անցյալ, ներկա, ապագա, դեպքերի որոշակի հաջորդականությամբ նարատիվացում (հիշենք քաղաքական միջի՝ նշված դասական սահմանումներից մեկում ժամանակների այս կապը): Անցյալում նաիրցին կորցրել է իր երկիրը, որպես աստանդական թափառել է աշխարհով (Չարենց, 144), ներկայում «լայն հորիզոններ» (Չարենց,

²⁷ Ա. Եղիազարյան, Չարենցը և պատմությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 1997, էջ 69: Հղումները այսուհետև կտրվեն շարադրանքում՝ փակագծերում նշելով հեղինակի ազգանունը և էջը:

²⁸ Ա. Ոսկանյան, նշվ. աշխ., էջ 56:

²⁹ Հ. Կարապետյան, Որոնելով Երկիր Նայիրին, Ինքնություն 1, Եր., Հումանիտար հետազոտությունների հայկական կենտրոն, 1995, էջ 156:

108), «պայծառ հեռանկարներ են բացվում» (Չարենց, 143) Նաիրիի համար, ապագայում «հառնե պիտի ազատ, երկիրը հազարամյա-ազատ Նաիրին» (Չարենց, 126):

Վերլուծաբանները անդրադարձել են քաղաքական միֆաստեղծման մեջ ազգային պատմության, մշակույթի որպես գործիք կիրառելուն, պատմական անցյալը սրբացնելուն³⁰: Դեռևս Յունզը նկատել է, որ արքեպիսկոպոսը գործածվում են զանգվածների գիտակցության վրա ազդելու նպատակով³¹: «Երկիր Նաիրի» վեպում քաղաքական միֆականացումը ևս հենվում է ազգային պատմության սրբազնացմանը՝ որպես գործիքի: Գրականագիտության մեջ արդեն մեկնաբանվել է վեպում Երկիր Նաիրիի՝ որպես գրականության մեջ կայուն արքեպիսկոպի նշանակությունը³²: Նաիրին որպես ազգային կոլեկտիվ պատմական հիշողության արքեպիսկոպ (հնամյա երկիր) է կիրառվում նաև քաղաքական միֆի շրջանակում՝ միֆի հասցեատերերի կոլեկտիվ գիտակցության վրա ազդելու նպատակով: Հատկանշական է նաև հռետորական էլույթներում Վարդան Մամիկոնյանի, Ավարայրի ճակատամարտի հիշատակումը՝ որպես միֆաստեղծման համար ազգային պատմությանը ապավինում (Չարենց, 169):

Երկիր Նաիրիի ազատագրման, պայծառ ապագայի մասին պարբերաբար հիշատակվում են խոստումներ «բարձրագույն ինստանցիայից», «տխաման գանգից», իսկ խոստումը ևս քաղաքական միֆի կանոնիկ բաղադրիչ է³³:

Երկիր Նաիրիի քաղաքական միֆը կառուցվում է երևույթին բնորոշ ստերով և մանիպուլյացիաներով, ինչպես օրինակ՝ «Յոթ օրից Էրզրում կլինենք» (Չարենց, 123) կրկնվող ապատեղեկատվությունը, Կարսի համար օրհասական օրերին մինչև վերջին պահը «կենտրոնի» միջոցով ստելը, որ «թշնամին պարտված է», «ես են քշել թշնամուն» (Չարենց, 244, 256):

Ինչպես նշեցինք, քաղաքական միֆի տեսաբանները միակարծիք են այն հարցում, որ այդ միֆը միշտ ունի գործնական նպատակ, միտված է որևէ գործողության հանգեցնելուն: Վեպում Երկիր Նաիրիի՝ որպես քաղաքական միֆի կերպավորումը ևս անմասն չէ այս բաղադրիչից: Քաղաքական միֆին բնորոշ մանիպուլյացիայով նախ որպես շնորհ է մատուցվում, որ «նաիրցիներին թույլատրված է իրենց սեփական գործը ունենալ Նաիրին ազատագրելու համար» (Չարենց, 146), ապա հաջորդում են սրտաճմլիկ կոչերը՝ կամավորագրվելու այդ վեհ նպատակին: շենց սա էլ Երկիր Նաիրիի քաղաքական միֆի ստեղծման ակնկալվող արդյունքն է՝ հայ զինվորների մասնակցությունը Առաջին համաշխարհայինին:

³⁰ Տե՛ս **Савельев А.**, Политическая мифология, М., 2018, էջ 491, <https://mybook.ru>, մուտք 08.04.2024:

³¹ Տե՛ս **Юнг К.**, Архетипы и коллективное бессознательное, М., Изд. АСТ, 2020, էջ 496:

³² Տե՛ս **Ս. Ավետիսյան**, Իրական և միֆական նաիրիների հակադրությունը Եղիշե Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպում, Գրականագիտական հանդես, № 2, 2022:

³³ Տե՛ս **Khafaga A., F.**, Linguistic Manipulation of Political Myth in Margaret Atwood's The Handmaid's Tale, International Journal of English Linguistics; 2017, № 3, էջ 192-194:

Վեպում քաղաքական միֆի ստեղծումը հիմնվում է ազգային դարավոր երազանքի, հույսի, ակնկալիքի վրա: Վեպի երկրորդ մասի վերջում, ընտիր գեղարվեստական պատկերում Մազութի Համոյի հայացքում «սպասումի ժպիտն» է: Ինչպես քաղաքական միֆի փիլիսոփայության ուսումնասիրողն է նկատում, հենց հասցեատերերի, լսարանի հույսը, սպասումն է այն հիմքը, որի վրա կառուցվում է քաղաքական միֆը³⁴: Մեր գրականագիտությունը անդրադարձել է Չարենցի «Ազգային երազ» պոեմի և «Երկիր Նաիրի» վեպի առնչությանը: «Տիեզերական կենտրոնատուղեղասարդի» համար ազգային երազը, հույսը, սպասումը միջոց են ծառայում. ցարական իշխանության ժամանակ աշխատող մեխանիզմը անփոփոխ աշխատում է նաև հեղափոխության օրերին. նույն ճառերը, նույն հրամանները, նույն խոստումները, նույն հետևանքները...

Լը Բոնը պատմական օրինակներով հիմնավորում է, որ թեև կան ամբոխի վրա ազդելու կայուն տեխնոլոգիաներ, սակայն դրանք տարբեր ազդությունների մարդկանց վրա տարբեր կերպ են ազդում³⁵: Կարծում ենք՝ «Երկիր Նաիրի» վեպը այս տեսանկյունից ևս գեղարվեստական, փիլիսոփայական, հոգեբանական հարուստ նյութ է՝ շնորհիվ Չարենցի՝ ինքներս մեզ ճանաչելուն ուղղված հետազոտական խորը պրպտումների: Մեր դյուրահավատությունը, պատրանքներով տարվելը, ավելի զգացմունքային, քան բանական լինելը նաև, որպես ազգային խառնվածքի յուրահատկություն, հիմք են քաղաքական միֆերի գոհը դառնալու, ինչպես վեպում կախաղանից «մանեկենի նման» կախված Մազութի Համոն և մենք՝ մեր պատմության շրջապտույտում:

Իհարկե, քաղաքական միֆը չի սպառում «Երկիր Նաիրի» վեպում ընդհանրապես միֆաստեղծման, միֆաքայքայման ամբողջ փիլիսոփայությունը: Խնդիրը առնչվում է նաև լայն իմաստով վեպում պատմության ընկալմանը բազում հարցադրումներով: Առաջադրված խնդրի՝ վեպում քաղաքական միֆի գեղարվեստականացման շրջանակում տեսանելի է դառնում, որ «Երկիր Նաիրի» վեպում քաղաքական միֆի հետևողական կերպավորումը զուտ ժամանակի քաղաքական թոհուրոհի, մամուլի վավերագրումը չէ: Վեպում քաղաքական միֆի փիլիսոփայությունը ներառում է վեպից շատ ավելի ուշ ուսումնասիրված այդ հասկացության գրեթե բոլոր հատկանիշները և գործառույթները: Այս առումով ուշագրավ է, որ հետազոտողները 1917 թ. հեղափոխության ժամանակաշրջանը բնորոշում են որպես քաղաքական միֆաստեղծման բուռն շրջան³⁶:

Չարենցի վեպում՝ ի դեմս Երկիր Նաիրիի քաղաքական միֆի, ստեղծվում է երևույթի ամբողջական մոդելը՝ ազգային պատմական կոլեկտիվ արքետիպերը, հիշողությունը գործիք դարձնելը, ազգի՝ որպես հանրույթի հույսը հիմք

³⁴ Տե՛ս **Bottici Ch.**, A Philosophy of Political Myth, New York, Cambridge University Press, 2007, էջ 165:

³⁵ Տե՛ս **Գ. Լը Բոն**, Ամբոխների հոգեբանությունը, Եր., Անտարես, 2020, էջ 57:

³⁶ Տե՛ս **Flood C.**, նշվ. աշխ., էջ 51:

դարձնելը, խոստումները, ստի, մանիպուլյացիայի կիրառումը, կոնկրետ գործողության մղելու նպատակը: Վեպում Երկիր Նաիրիի քաղաքական միֆի նարատիվը հաստատում է, որ «պատմական նարատիվները կարող են վերածվել քաղաքական միֆի»³⁷:

Ծիսականացումը որպես միֆաստեղծ միջոց

«Երկիր Նաիրի» վեպի պատմողը, հավատարիմ մնալով իր խոստմանը, որ ինքը «չեզոք» փոխանցողի, հաղորդողի գործառույթ է կատարելու, հաճախ է նախապատվությունը տալիս քաղաքական արարողություններն ու տեքստերը ուղղակի տեսքով նարատիվացնելուն: Բացի իրականությունը չարագրելու իր սկզբունքից, այդ եղանակը լավագույնս հնարավորություն է տալիս ներկայացնելու քաղաքական «պերպետիում-մոբիլիթի» մեխանիզմը: Չարենցը, տեսանելի դարձնելով այդ մեխանիզմի գոյացումը, դրանով նաև հնարավորություն է տալիս ընթերցողին՝ հակառակ ընթացքով կազմաքանդելու և տեսնելու, թե ինչպես է գոյանում այդ մեխանիզմը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի լուրը ստացվելուն պես քաղաքում սկսվում է քաղաքական արարողակարգային հաղորդակցումը: Մի քանի հատուկ վայրերում սկիզբ են առնում հավաքներ, որոնք վեպում ստեղծում են մի ամբողջ ծիսակարգ: Նկատվել է, որ քաղաքական միֆաստեղծումը կարող է տեղի ունենալ տարբեր միջոցներով՝ ճառեր, իկոնաներ, արվեստի տեսակներ, ծեսեր և այլն³⁸:

Վեպում քաղաքական հաղորդակցման հատուկ վայրը արդեն իսկ ծիսակարգի մաս է: Տելեֆոն Սեթոյի սրճարանին, որտեղ մինչև պատերազմը առօրյա-կենցաղային մտքեր էին փոխանակվում, փոխարինում է քաղաքական խոսույթի համար առանձնացված վայրը, հետո դահլիճը, որտեղ հատուկ սեղան կա՝ «ճակատագրական կանաչ սեղան», որով վեպի պատմողը ստեղծում է միֆաստեղծող տարածություն: Եթե Սեթոյի սրճարանը կենցաղային միֆաստեղծման տարածությունն է վեպում, ապա փողոցի համապատասխան վայրը, որտեղ սեղան է տեղադրվում, նաև դահլիճը արդեն քաղաքական միֆականացման տարածությունն են: Ծիսականացման առումով շատ բնորոշ է հատկապես պատերազմի լուրից հետո առաջին հավաքը վեպի տարածության մեջ (Չարենց, 95): Այդ հանդիպմանը կայսրի մեծադիր նկարը պատկերվում է որպես ծիսականացված առարկա, այն դառնում է քաղաքական միֆի բաղադրիչ:

Ծիսականացման տեսանկյունից հատկանշական է քաղաքական դեկավարի, տվյալ դեպքում կայսրի նկատմամբ պաշտամունքի արտահայտումը՝ «բոժե ցարյա» կրկնվող բացականչությունները: Հավաքների՝ երաժշտությամբ ու-

³⁷ Bottici Ch., նշվ. աշխ., էջ 210:

³⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 181:

դեկցվելը ևս արարողության ծիսականացման միջոց է (Չարենց, 96, 97): Բիարկե, այս հանգամանքները իրական-փաստական հիմք ունեն³⁹, սակայն վեպում արդեն հեղինակի գեղարվեստական ընտրության արդյունք են: Վեպում դրանք գիտակցված միջականացման բաղադրիչներ են:

Վեպում զանգվածային հավաքների ծիսականացումը գեղարվեստորեն իրագործվում է հատկապես մասնակիցների արձագանքով: Գեղարվեստական հրաշալի շտրիխներով ստեղծվում է ամբոխի վարքագծի ընթացքը յուրաքանչյուր փուլում: Առաջին հավաքին ամբոխը չգիտի՝ ինչպես արձագանքել ելույթին, հետո արդեն օրինաչափ են դառնում «ուռաները», «կեցցեները», որոտընդոստ ծափահարությունները: Նույն տեղում հավաքված մարդկանց ամբոխացումը և դրա միջոցով հավաքների ծիսական բնույթը վեպում նուրբ մանրամասներով են կերպավորվում: Ինչպես օրինակ՝ առաջին հավաքին Մարութեն գլխարկը չի հանում, իսկ հետո արդեն ակամա ենթարկվում է ամբոխի ազդեցությանը և մյուսների նման հանում գլխարկը:

Վեպում ամբոխի վերածվող մարդկանց պաշտամունքային արձագանքը այն հիմնական միջոցն է, որով ծիսականացվում է քաղաքական միջի գոյացումը: Լսարանը հիպնոսի վիճակում է ծիսականացված հաղորդակցման ընթացքում՝ «նորից թնդաց երաժշտությունը՝ հասարակությունը ոռնաց», «ներկաների վրա անում էր միստիկ տպավորություն» (Չարենց 127, 204) և այլն:

Այսպիսով, Երկիր Նաիրի վեպում քաղաքական հաղորդակցումը պատկերող տեսարաններում ծիսականացումը իր ենթաբաղադրիչներով դառնում է քաղաքական միջաստեղծման միջոց: Վեպի գեղարվեստական տարածության մեջ «պահպանվում է» քաղաքական միջաստեղծման հատկանիշը, ըստ որի՝ «հատուկ ծիսակարգերը ուղեկցում են քաղաքական միջին»⁴⁰:

Լեզուն որպես քաղաքական միջի գործիք

Քաղաքական միջի գիտական ուսումնասիրության մեջ առանցքային նշանակություն ունի քաղաքական հաղորդակցման, քաղաքական խոսույթի լեզուն: Քաղաքական միջի, որպես երևույթ, ստեղծվում է լեզվական հաղորդակցման միջոցով, ունի լեզվական արտահայտություն, և քանի որ միջերը ընդհանրապես «զանգվածային գիտակցության վրա ազդեցության արդյունավետ միջոցներ են»⁴¹, բնական է, որ լեզվի դերը միջաստեղծման մեջ կենտրոնական է:

«Երկիր Նաիրի» վեպում քաղաքական խոսույթը նարատիվացվում է երկու եղանակով՝ երբեմն պատմողի խոսքի միջոցով և ավելի հաճախ՝ որպես ուղ-

³⁹ Տե՛ս Ե. Չարենց, Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հ. 5, էջ 91:

⁴⁰ Bottici Ch., նշվ. աշխ., էջ 6:

⁴¹ Kenzhekanova K., Dalelbekkyzy A., նշվ. աշխ.:

դակի մեջբերվող տեքստեր: Ս. Աղաբաբյանը այս երևույթը անվանում է քաղվածքայնություն⁴², իսկ Ա. Չաբաբյանը մատնանշում է «Մշակում» տպագրված, նաև այլ փաստական տեքստերից ազդեցության, երբեմն նույնականացվելու օրինակներ⁴³: Այս միջտեքստայնությունը վեպում իհարկե ունի ժամանակի վավերագրումը կատարելու գործառույթ, բայց գեղարվեստական առումով շատ ավելի կարևոր է այս քաղաքական տեքստերի միջոցով այն լեզվական հնարքների կիրառումը, որոնցով ստեղծվում է քաղաքական միֆը՝ որպես զանգվածների գիտակցության վրա ազդեցության միջոց:

Վեպում պատմողն ինքը քանիցս ընթերցողի ուշադրությունը հրավիրում է ընթերցողի կամ վեպում այլ հասցեատեր լսողների վրա խոսքի հնարավոր ազդեցությանը: Վեպում գրողը ներկայանում է որպես ինքն իր նարատիվի վերլուծող⁴⁴: Այս փաստը ևս ուղղակիորեն վկայում է, որ Չարենցը իր ուղերձները հասցնելու համար հատուկ կարևորում է լսարանի վրա ներգործելու եղանակները և լեզուն՝ որպես այդ նպատակի հիմնական միջոց: Եվ քաղաքական տեքստերի ուղղակի ներկայացումը հենց քաղաքական խոսույթի միջոցով մարդկանց վրա ազդելու եղանակները, դրանով իսկ ընդհանրապես քաղաքական միֆերի գործառույթը ի ցույց դնելն է: Ռ. Բարտը քաղաքական միֆը բնորոշում է որպես հաղորդակցման գործողություն, որը մակերեսային իմաստի խորքում միտում ունեցող ուղերձ ունի⁴⁵: Չարենցը վեպում ուղերձների կրկնակի շերտ է ստեղծում՝ մեկը՝ քաղաքական միֆի լեզուն իր ուղերձներով, մյուսը՝ իր վեպի լեզուն հեղինակի ուղերձներով:

Վեպում Մագութի Համոյի հոետորական ձիրքը հատուկ ընդգծվում է՝ «օձի լեզու ուներ» (Չարենց, 99): Հատկանշական է նաև վեպում հոետորական հնարքների հիշատակումը քաղաքական հաղորդակցման մեջ. «Ես չեմ կարող արագագրական ճշտությամբ վերարտադրել այստեղ Մագութի Համոյի այդ պատմական, այդ նշանավոր ճառը: Բայց ձևականը, այսինքն շարժումների, ձայնի, առոգանության և այլ նրբությանց նկարագրությունը մի կողմ թողնելով...», «ի՞նչ լեզվով էր այդ նամակում խոսվում... ահա նամակի ամենայուղալին ու ամենահյութալին...» (Չարենց, 139, 223):

Վեպում բառային միավորի մակարդակում և՛ պատմողի, և՛ կերպարների խոսքում հաճախ են կիրառվում սրբացնող, վեհացնող իմաստ արտահայտող բառերը՝ «ակնածանք, հրաշք, հրաշարար, նվիրական, պանծալի, փառապանծ, բարձրագույն, պատկառելի, նշանավոր» և այլն: Միֆաստեղծ գործառույթ է կատարում նաև իռացիոնալ, չափազանցնող իմաստ արտահայտող

⁴² Տե՛ս **Ս. Աղաբաբյան**, նշվ. աշխ., էջ 400:

⁴³ Տե՛ս **Ե. Չարենց**, Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հ. 5, Ծանոթագրություններ, **Ա. Չաբաբյան**, նշվ. աշխ., էջ 320-336:

⁴⁴ Տե՛ս **Hovhannisyan Ch.**, The Narrative of Deconstruction in Yeghishe Charents' Novel "Land of Nairi", Review of Armenian Studies, 2023, № 2, էջ 193:

⁴⁵ Տե՛ս **Barthes R.**, Mythologies, New York, The Noonday Press, 1991, էջ 108-109:

բառերի հաճախակի գործածումը՝ «առեղծված, խորհրդավոր, միստիկական, մարգարեական, միֆական, մուլթ» և այլն: Ուշագրավ է բառերի միջոցով անհայտության, անորոշության շեշտումը, որը միֆին բնորոշ հատկանիշներից է: Այս նպատակով հաճախ մարդիկ, առարկաներն են անորոշ անվանվում. տիեզերական ցանց ստեղծող սարդը «անհայտ» տեղում է, շենքը հատուկ անուն չունի՝ ուղղակի «հինգհարկանի», շենքի որոշակի հատվածը՝ «մուլթ տեղ», լուրերը հասնում են «անհայտ հեռուներից», քաղաք են ժամանում «հայտնի մարդը», «սոխանման գանգը» և այլն:

Իր բնությամբ իռացիոնալ միֆի գոյությունը հնարավոր չէ առանց պատկերավոր լեզվի, և պատահական չէ, որ քաղաքական միֆը արտահայտվել է ոչ միայն գեղարվեստական լեզվով, այլև գեղարվեստական գրականության ժանրերով, ինչպես նշել ենք: Միֆի լեզուն հատկանշվում է զգացմունքային հագեցվածությամբ⁴⁶: Փոխաբերական պատկերներով հագեցած խոսույթը հնարավորություն է տալիս նաև ազդելու լսարանի զգացմունքների վրա և, ինչպես վեպում հաճախ նշում է պատմողը, հասնելու ամբոխի վրա «միստիկական», «հիպնոսային» ներգործության»։ «մարմինը կորցրած ուրվականի նման՝ մարմնանալ է ուզում հազարամյա Նաիրին», «կանչում է... հեծության գնդաններից... նաիրյան ոգին», «բռնության ճիրաններում մեր հայրենի երկիրը դեռ արյուն է քրտնում բարբարոսի լծից» (Չարենց 144,169,176):

Այլաբանության՝ քաղաքական խոսույթին հատուկ լինելու մասին նշում է հենց վեպի պատմողը. «Այսպիսի մի այլաբանական նախադասությունով էլ, կարծես, հենց սկսվում է գավառապետի նամակը...» (Չարենց, 222): Այլաբանության շատ խոսուն օրինակ է սոխ-ոսոխ անվանումների կիրառումը (վեպում՝ ռուս-թուրք նշանակությամբ): Այս այլաբանության համար նույն լեզվական արմատի տպավորություն ստեղծելը վեպում քաղաքական միֆի առնչությամբ առանցքային նշանակություն ունի. ով էլ գործադրի քաղաքական միֆերը՝ նպատակը նույնն է:

Վեպում քաղաքական հռետորաբանության մեջ լեզվական մանիպուլյացիայի կիրառման հետաքրքիր օրինակներ կան: Դեռևս Լը Բոնը կարևորում է լեզվական մանիպուլյացիան՝ որպես զանգվածներին կառավարելու միջոց⁴⁷: Իսկ լեզվական մանիպուլյացիաները քաղաքական միֆին ու խոսույթին վերաբերող ուսումնասիրություններում բազմակողմանի քննության առարկա դարձել և շարունակում են դառնալ:

Վեպում ներկայացվող քաղաքական խոսույթում հաճախակի են հաստատական պնդումները այնպիսի դեպքերի մասին, որոնք դեռ չեն կատարվել, բայց այդ պնդումներով մատուցվում են որպես արդեն կատարված իրողություններ. «Ես չեմ կասկածում, որ մեր հաղթապանծ զորքերը մի շաբաթից էրգրում կմտնեն», «մենք արդեն ունենք իրական, ապա ուրեմն պաշտոնական

⁴⁶ Տե՛ս **Kenzhekanova K., Dalelbekeyzy A.**, նշվ. աշխ.:

⁴⁷ Տե՛ս **Լը Բոն Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 149-157:

երաշխիքներ ամենաբարձր ինստանցիաներից գրավոր տրված» (Չարենց 126,147):

Լեզվական մանիպուլյացիայի կիրառում է նույն պնդման լիովին հակառակ պնդումը որպես ճշմարտություն մատուցելը թեկուզ «լեզվի սայթաքման» միջոցով. «Կամոքն Աստծո և Օգոստոսափառ կայսեր՝ Ռուսաստանը, հարկադրված, պատերազմ է հայտնել ... այսինքն ստոր կայսր Վիլիելմ II-ը պատերազմ է հայտնել Ռուսաստանին» (Չարենց, 94):

Եվ վերջապես, վեպում քաղաքական խոսույթին շատ հատուկ լեզվական մանիպուլյացիայի օրինակ է հայրենիքի և իշխանության նույնացումը. «Մեր պարտքն է ծառայել հայրենիքին ու գահին» (Չարենց, 99):

Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպում քաղաքական ճառերը, հայտարարությունները, նամակները վավերագրում են իր ժամանակը: Սակայն դրանք գեղարվեստական տեքստում ստեղծում են քաղաքական խոսույթի ամբողջական համակարգ՝ բնորոշ բաղադրիչներով: Վեպում լեզուն քաղաքական միջի ստեղծման, գործադրման, ազդեցության կարևոր միջոց է:

Վեպի քաղաքական միջի ուղերձները և արդիականությունը

Գեղարվեստական հանճարեղ գործերը մարգարեանալու զարմանալի հատկություն ունեն: Չարենցի այս վեպը իսկապես բացառիկ է ոչ միայն իր ժամանակի մտքի համատեքստում, այլև իրենից «հետոն» կանխատեսելու և մարդկության պատմության ընթացքի «հավերժական» իրողություններ բացահայտելու հատկությամբ:

Չարենցից մի քանի տասնամյակ հետո միայն քաղաքական միջի, դրա արտահայտությունը, նպատակները, հետևանքները դարձան գիտական ուսումնասիրության առարկա: Եվ ահա, տասնամյակների գիտական աշխատանքի արդյունքում բացահայտված հասկացությունը, դրա օրինաչափությունները լիովին դրսևորվել են 20-րդ դարասկզբին՝ Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպում:

Վեպում Չարենցը կիրառում է «ժողովրդի թշնամի» արտահայտությունը՝ որպես քաղաքական խոսույթի մաս, և դրանից տարիներ անց այն դարձավ քաղաքական նոր միջի արտահայտություն, որի գոհը դարձավ նաև ինքը: «Երկիր Նաիրիում» ստեղծվում է քաղաքական միջաբանության դասական ընթացքը՝ որպես մարդկանց զանգվածային գիտակցության վրա ազդելու գործիք, և դրանից տարիներ հետո Երկրորդ համաշխարհայինը ծնունդ տվեց այն գիտական հասկացությանը, որ Չարենցը վեպում մարգարեաբար կերպավորել էր որպես մարդկության պատմության ընթացքի հզոր գործիքներից մեկը:

«Երկիր Նաիրի» վեպը ուղերձ է մեր ներկայի, ապագայի համար՝ վիրահատական «լանցետի» դեր ստանձնելու գիտակցվող առաքելությամբ:

Չարենցի վեպի քաղաքական ենթատեքստը տարբեր ժամանակներում բա-

զում մեկնությունների է արժանացել՝ ընդհուպ Արևմտյան Հայաստանի կորստի հետ հաշտվելու և Խորհրդային Հայաստանը իբրև իրական հայրենիք տեսնելու ուղերձի վերագրումը Չարենցին⁴⁸: Անգամ վերջերս ամբողջական տեսքով հրատարակված վեպի առաջաբանում կազմողը պնդում է, որ «Ճշմարտությունը, սակայն, այն է, որ Չարենցը ողջունել է սոցիալիստական հեղափոխությունը, և նրա քննադատության պաթյունն ուղղված էին ցարական Ռուսաստանին» (Չարենց, 14) : Կարծում ենք, որ «Երկիր Նաիրի» վեպի վերաբերմամբ ցանկացած նեղ հարցադրում, ինչպես վեպում հեղափոխությանը կամ Խորհրդային Հայաստանին Չարենցի վերաբերմունքը, քաղաքական որևէ կուսակցությանը Չարենցի վերաբերմունքը, ի սկզբանե դատապարտված են: Ինչպես դատապարտված են վեպում միագիծ պատասխաններ գտնելու ջանքերը: Այս վեպում և իր ապրած ժամանակում Չարենցը շատ ավելի բարձրից ու շատ ավելի լայն հարցերի պատասխաններ է որոնում մեր ազգի, ընդհանապես մարդկության պատմության ճանապարհի մասին: Եվ դա անում է հոգեբանության, փիլիսոփայության, ընդհանրապես գիտական մտքի ձեռքբերումներով զինված և իր իսկ խորը դիտողունակ հայացքով:

Չարենցի վեպում չկա հեղափոխությունը կամ Խորհրդային Հայաստանի ստեղծումը ողջունող որևէ բառ: Միայն զարմանալ կարելի է, թե այդ տարիներին ինչպես է համարձակվել քաղաքական այսքան բազմիմաստ ենթատեքստով վեպ հրատարակել: Բնական է, որ շատ բաներ փորձելու էր սքողել: Բայց նույնիսկ այդ պարագայում առաջաբանի հատվածը՝ «կոչվում է Հայաստան, որը հիմա դարձել է Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն», նույնիսկ այս տեսքով արտահայտում է երկրի ինքնության հավերժական և «ժամանակավոր հանգրվանի» անվանումը:

Երկիր Նաիրի վեպում հեղափոխությունը նույն տեքստերով, նույն մեխանիզմով «անհայտ կամ մութ տեղից» գործի դրվող շարժիչն է, քաղաքական տարբեր ուժերի ներկայացուցիչները վեպում նույն մեխանիզմի նույնատիպ մաս են: Չարենցի վեպում քաղաքական միջի հետևողական կերպավորումը վկայում է, որ հեղինակը չի կարող որևէ «իզմի», հեղափոխության, դրա միջոցով ստեղծված իրականության ջատագով լինել գոնե այս վեպով: Վեպը բոլոր տեսակի «իզմերի», հեղափոխությունների, պատերազմների գոյացման մեխանիզմի և դրանց հետևանքի մասին է: Եվ դրանց կուլ չգնալու հստակ ուղերձ ունի: Քաղաքական միջերին չտրվելու, դրանց նկատմամբ իմունիտետ ունենալու հստակ ուղերձ: Ուշագրավ է, որ քաղաքական միջի գիտական ծնունդ համարվող «Պետության միջը» գրքի հեղինակ Քասիրը ևս այն գրել է որպես սերունդներին ուղղված զգուշացում⁴⁹:

Քաղաքական միջի կերպավորման և գործառույթի քննության այս փորձը

⁴⁸ Տե՛ս Վ. Դանիելյան, Ինչպես ընթերցել Կարսը՝ որպես վեպի տարածություն, <http://boon.am/>, մուտք 10.04.2024):

⁴⁹ Տե՛ս Cassirer E., նշվ. աշխ., էջ 14:

նան նպատակ ունի Չարենցի այս վեպի քաղաքական բովանդակությունը «հանել» նեղ, երբեմն կեղծ հարցադրումների շրջանակից և վեպում տեսնել այն խորը վերացարկումներն ու մարգարեացումները, որ վերաբերում են ընդհանրապես պատմությանը և մեր պատմական ճանապարհին, որոնցով գրականությունը երբեմն գիտությունից առաջ է ընկնում, և այն, ինչ սկզբում ստեղծվում է գրականության մեջ, հետո հաստատվում է իրական կյանքում:

Քաղաքական միֆի, խոսույթի կերպավորումը վեպում երևույթի այնպիսի վերացարկում է, որ նույնիսկ ոչ միայն տեսական գրականության մեջ տասնամյակներ անց ամրագրվեցին այդ օրինաչափությունները, այլև հիմա մեր ապրած ժամանակն է զարմանալիորեն կրկնում Չարենցի մարգարեացումները: Արդի ժամանակների համար կենսունակ են համարվում հատկապես պատմական և քաղաքական միֆերը⁵⁰: Չարենցի վեպում անգամ կա այսօրեական սոցիալական ցանցերի մոդելը, որոնցով քաղաքական և պատմական իրադարձություններ են կառավարվում: Ամբողջ վեպը լուր-մեկնաբանություն-մենաբանության մեկնաբանություն շղթայի վրա է կառուցվում, որով ցույց է տրվում միֆը որպես գործիք կիրառելի: Եվ այսօր մենք մեկնաբանություններով իրականությունից կտրելու կամ իրականությունը աղճատելու, մեկնաբանություններով փոխարինելու մոդելը, այն քաղաքական նպատակներով գործածելը տեսնում ենք ժամանակակից վիրտուալ սոցիալական հարթակներում: Եվ սա է գրականության, իսկ այս պարագայում՝ Չարենցի հանճարի ուժը:

«Երկիր Նաիրի» վեպում Չարենցը փորձում է գտնել մեր պատմական ճակատագրի վրա ազդող արտաքին և ներքին գործոնները: Այս համատեքստում է քաղաքական միֆաստեղծումը դառնում վեպի բաղադրիչ: Եվ եթե Չարենցը մեր ազգային խառնվածքի բնորոշ հատկանիշ է դիտարկում պատրանքներով, ապագայով տարվելը, իրականությունից կտրվելը և դրանով իսկ քաղաքական միֆերին կուլ գնալը, չի նշանակում, որ Չարենցը Հայաստանը նույնացնում էր Խորհրդային Մոսկովիստական Հանրապետությանը, և վերջինիս դերը կարևորելու համար է վեպը գրել: Մանավանդ որ վեպում խոսք չկա դրա մասին, և դա շատ խոսուն լուրջություն է:

Քաղաքական միֆը վեպում Երկիր Նաիրիի «այլ նշանակություններից» մեկն է միայն, բայց շատ կարևոր է՝ մնացած նշանակությունները գտնելու համար, ինչը մեկ հողվածի նյութ չէ:

Մեր ազգային-պատմական ընթացքի համար «Երկիր Նաիրի» հանգրվանային ստեղծագործություն է, և վեպում քաղաքական միֆի վերլուծության նպատակը այսօր այդքան կենսունակ այս երկի ոչ միայն գիտական, գեղարվեստական արժեքը այս դիտանկյունից մեկնելն է, այլև Չարենցի ուղերձների մերժամանակյա նշանակությունը գիտակցելը:

⁵⁰ Տե՛ս Մ. Դեմիրճյան, Միֆը որպես գիտակցության մանիպուլյացիայի և քարոզչության միջոց, <http://boon.am/>, մուտք 14.02.2024:

Եզրակացություններ

«Երկիր Նաիրի» վեպում ժամանակի պատմագրական-վավերագրական կերպարների ու իրողությունների վիպականացման միջոցներից մեկը քաղաքական միֆաստեղծումն է: Վեպի գեղարվեստական տարածության մեջ ստեղծվող քաղաքական միֆը իր հիմնական բաղադրիչներով համապատասխանում է Չարենցի այս վեպից մի քանի տասնամյակ հետո միայն գիտականորեն սահմանված քաղաքական միֆի դասական մոդելին: Մեր կողմից պայմանականորեն անվանված Երկիր Նաիրիի քաղաքական միֆը վեպում ունի նարատիվային դրսևորում, հիմնվում է անցյալի, ներկայի և ապագայի իրադարձությունների վրա, պատմական նարատիվից վերածվում է քաղաքականի, միտված է գործնական նպատակի:

Վեպում քաղաքական միֆը ստեղծվում է պատմողի խոսքում և քաղաքական անմիջական հաղորդակցման տեքստերի (ճառ, հեռագիր, նամակ) գեղարվեստական հնարքով: Վերջիններս վեպում ստեղծում են քաղաքական խոսույթի, դրա միջոցով քաղաքական միֆաստեղծման լեզվական միջոցների գեղարվեստականացում: Վեպում լեզուն՝ որպես քաղաքական միֆաստեղծման միջոց, կիրառվում է համապատասխան բառապաշարով, փոխաբերություններով, այլաբանություններով, մանիպուլյացիաներով, նարատիվի զգացմունքային ազդեցության հնարքներով: Վեպում քաղաքական միֆի բաղադրիչ են դառնում նաև առարկաների, հաղորդակցման ծիսականացումը, հեղինակությունների կերտումը:

Քաղաքական միֆը վեպում նարատիվացվում է որպես լսարանի վրա ազդեցության գործիք: Դրա հիմնական գործառույթը ազգային-պատմական հիշողության քաղաքական շահարկումն է, ինչը պատմության շրջադարձային իրադարձությունների շարժիչ ուժ է:

Վեպում քաղաքական միֆը Երկիր Նաիրիի կերպավորումներից մեկն է, բայց ոչ միակը: Քաղաքական միֆի դիտանկյունից վեպի ժամանակային-վավերագրական շրջանակի սահմաններն ընդլայնվում են դեպի վերժամանակյա համատեքստ: Դրանով իսկ հիմք են դառնում վեպի նորովի ընթերցման և մեկնաբանության:

КРИСТИНЕ ОВАННИСЯН – Политический миф в романе Е. Чаренца «Еркир Наири». – Политический слой романа Е. Чаренца «Еркир Наири» в литературоведении главным образом рассматривался в контексте взаимоотношений с героями-прототипами романа и документальным материалом. Ядро исследований составило отношение автора к партиям того времени, русской революции и Советской Армении. В данном исследовании предпринята попытка рассмотреть создание политического мифа в художественном пространстве романа Чаренца. Понятие «политический миф» как таковое стало предметом научного определения и исследования после Второй мировой войны, однако создание политического мифа в этом романе Чаренца предшествует научным наблюдениям будущих теоретиков по поводу этого явления. В статье посредством междисциплинарного анализа раскрывается

связь между теоретическими представлениями о политическом мифе и его художественной репрезентацией в романе «Еркир Наири». Политический миф становится объектом исследования в романе как инструмент воздействия на массы. Рассмотрены художественные средства, с помощью которых создается этот миф. Сделана ссылка к языку как средству формирования и влияния политического мифа. С точки зрения исследуемой проблемы современность романа подчеркивается важностью политического мифа и речи в современном обществе.

Ключевые слова: «Еркир Наири», политический миф, культурологический контекст, психология толпы, ритуализация, политический дискурс, лингвистические манипуляции

CHRISTINE HOVHANNISYAN – *The Political Myth in the Novel “The Land of Nairi” by Ye. Charents.*– The political layer of the novel “The Land of Nairi”, written by Charents, was mainly examined in literary studies in the context of the relationship with the novel’s prototype characters and documentary materials. The center of the studies was the author’s attitude towards the parties of the time, the Russian revolution, and Soviet Armenia. This study attempts to examine the creation of a political myth in the artistic space of Charents’ novel. The concept of «political myth» has become the subject of scientific definition and research after the Second World War, but the creation of a political myth in the novel by Charents precedes the scientific observations of future theorists about this phenomenon. In the article, the relationship between the theoretical perceptions of the political myth and its artistic representation in the novel is revealed through an interdisciplinary analysis. The political myth becomes an object of study as a tool of influence on the masses in the novel. The artistic means by which this myth is created are examined. Reference is made to language as a means of political myth formation and influence. From the point of view of the studied problem, the modernity of the novel is emphasized due to the importance of political myth and speech in modern society.

Key words: “The Land of Nairi”, political myth, cultural context, crowd psychology, ritualization, political discourse, linguistic manipulation